

LBRIS

We know
books

Marian Victor Buciu

Matei Călinescu,
relativistul individualist

București, 2023

Cuprins

I

Tropismele lecturii.....	5
Poetica și retorica (re)lecturii	5
Lectura ca desecretizare	24
Scrisul unui stoic optimist.....	35
(In)vocația criticului	47
În largul esteticului	67
Un poetician relativizant.....	72
Fețele poetului	72
Poetici multipolare	76
Relativistul individualist.....	90
Eticul, interfață între ideologic, estetic, existențial	109
Exilul, un succedaneu salvator	115
Political între mioritism, caragialism, estetism.....	120
Gândind ideologiile	125
Despre zona ideologică	125
Spre naționalismul (auto)critic.....	132
O înțelegere comunistă a democrației burgheze	134
Un fel de socio-comunism.....	138
(Dez)vrăjiri din marxism și comunism	141
Raporturi personale cu comunismul	147

I

Tropismele lecturii

Poetica și retorica (re)lecturii

Copilul, ne asigură Matei Călinescu în amintirile sau memoriile dezvăluite în dialog cu Ion Vianu (cf. *Amintiri în dialog. Memorii*, ed. a III-a, Ed. Polirom, 2005), este un explorator temerar și singular între cei apropiați lui. Își amintește că „se citea puțin în casele copilăriei mele”. De atunci leagă actul cititului de secret. Deocamdată secretul este inițiat de context, textul îl va releva mai târziu. Copilul citește „pe ascuns”. Modul de a citi este și el, în esență, fixat. E unul intens personal. Textul îi produce o stare „hipnotică”. E o stare hipnotică de un anume tip, irepetabilă după copilărie. Al doilea procedeu spontan, în copilărie probabil deloc conștientizat, a fost viteza lecturii. Viteza scriiturii, viteza narativă, ca să reiau sintagma naratologică a lui Michel Butor, analogică practicii sale lectoriale, nu este punctată niciunde de M. Călinescu, deși i-a citit, chiar cu o anume plăcere, deloc frivolă, pe noii romancieri francezi, pe huliții – la noi, printre foiletoniștii anilor '60 – *ilizibili*, considerați între cei dintâi (re)lizibili de șaizecistul exilat. (În studiul despre „fețele” modernității, îl citează pe Alexis de Tocqueville, care constata

deja, la jumătatea secolului 19, scurgerea rapidă a timpului, impunând rapiditatea lecturii, democratizată și comercializată.) Lectura foarte lentă este individuală, potrivită firii, trăirii, închipuirii proprii, induse de hipnoza textului angrenând integral mintea: „căci trebuie să încetinești lectura și aproape s-o oprești – oricât de mult ai dori să știi ce urmează – spre a putea pune carne imagistică pe scheletul cuvintelor din text, spre a putea auzi voci și vedea culori și simți mirosuri la care hipnotistul probabil că nici nu se gândește...”.

Există vârste ale lecturii, favorizante sau nu. Experiența istorică a lecturii îi apare divergentă. În copilărie și în anii primi de școlaritate a avut și trăit „lecturi fericite”. La liceu au urmat lecturile „anxioase”, impuse, „canonice”, „indiferente”. Pe la 17 ani realizează, prin M. Proust, „lectura în sine”.

Actul ascuns de a citi, determinat de context, de familie, era intrinsec textului. Mărturisește că i-a scăpat, în sensul reflexiei lucide, multă vreme „geniul ascuns” al lecturii, „creativitatea” ei secretă, misterioasă. „Abia mai târziu am învățat să citesc activ și-aș zice *scriptic* – scriind sau rescriind mintal textul citit, intrând în dialog cu el, interogându-l și răspunzând întrebărilor explicite sau implicite cărora el însuși încearcă, în felul lui, să le răspundă”. Descoperirea nu a fost mediată de actul fizic al scrisului. Nici n-a fost o descoperire. N-a avut el această revelație. Procesul a fost deprins prin alții, care l-au condus spre sine. Formula o întâlnim și la N. Steinhardt, e chiar titlul unei cărți a lui. Scrisul există în citit. Mai mult: e concurat de citit. Nu avem posibilitatea unei lecturi pure. Nici integrală, definitivă, dar acest aspect este deja bine stabilit. Proust îi deschide mintea asupra faptului că nu doar citim prin noi, dar ne citim pe noi, atunci când citim. Și citim prin text.

Textul este și el instrumentalizat, manipulat, într-un sens. De atunci, începe „lectura de sine, operație complexă, dificilă și aventuroasă”. Cititorul și scriitorul nu sunt pure entități. Dacă sunt lucizi, nu se pot plânge de singurătate. Dimpotrivă, își afirmă dualitatea și, de ce nu, duplicitatea. Eul cititor rămâne, se constată, geamă cu eul scriitor.

De atunci și până în prezentul mărturisirilor, este interesat de „relația dintre anumite universuri literare (sau textuale) individuale și istorie”. Citind investigativ, printr-un fel de benignă poliție critică, aplică „întrebări foarte personale”. Cititor, autor, istorie, iată triunghiul care închide, în sensul că circumscrie, lectura. Prioritatea este a celui dintâi, a cititorului, a experienței sale biografice esențiale. „Joacă aici, alături de vârstă, exilul.” Aprop(r)iat până la substituie și rapt, „scrisul (textul, opera, n. n.) se transformă într-o pasionantă, hipnotică lectură imaginară”.

Ca Paul de Man (*Alegoriile lecturii*), puțin citat, și ca alții, des amintiții Emerson, Borges, Nabokov etc., crede că „textul citit – fie cel mai literal-realist din lume – e alegorizant, transformat într-un text esoteric”, ascuns, inițiativ.

Prioritatea aparține lecturii, întrucât lectura face legea textului. Nimic nu trebuie să o afecteze, cu excepția doar a ei însăși. Lectura ca rescriere mintală rămâne o cale de eliberare. E liberă ori nu e deloc. Ghelber (modelul lui Lichter) îi „citea” din și dincolo de pagina caietului, improvizând genial textul (ne)scris. Cititul se eliberează chiar de propriul scris, pentru că îl rescrie, augmentează, selectează, revizuieste mereu. E-n firea cititului să transforme scrisul. Cititorul știe de multe ori mai mult decât autorul, amândoi fiind mult mai liberi decât dependenți mutual. Lectura unui „misticism cinic”

a lui Lichter i-a revelat-o N. Steinhardt în *Jurnalul fericii*. Lectura este liberă, fiind responsabilă, și pentru M. Călinescu, etica lecturii există.

În anii '50, trăise, ca și alții, o „Prigoană împotriva lecturii”. În afară de „indexare”, ca formă absolută de cenzură, (auto)cenzura din procesul parcurgerii rândurilor de cuvinte întreține ceea ce numește aici „lectură sinistă”. E important raportul cititorului cu istoria prezentă ori contextul. „A citi într-o lume totalitară e aproape același lucru cu a citi în închisoare...”, mărturisește el, un cititor profesionist, autor a multor cărți apărute în sistem editorial comunist. Din prizonieratul existențial îi extrage memoria o primă lectură trezitoare privind ideologia totalitară stângistă: *Noua clasă* de Milovan Gilas, carte care i-a produs o „impresie extraordinară”, pe la jumătatea anilor '60.

În micul său jurnal, lupta cu cenzura îi apare dinainte pierdută. „Adevărata cenzură e invizibilă și totală – o cenzură difuză, ascunsă sub o mie de măști.” Ar rămâne o singură cale lucidă: autocenzura. Un scurt și crispat surâs ne produce acum constatarea sa din *Aspecte literare*, 1965, că autocenzura în context comunist-stalinist este o formă de ironie la G. Călinescu. Mai cu seamă că altceva despre autocenzură nu mai (poate) spune. În *Clasicismul european*, 1971, își mai permite să metaforizeze, notând că Boileau este cenzorul gustului clasic. Cenzura haotică, fără reguli, în comunism, ajunge „extrem de eficace”, va recunoaște în cartea despre (re) citire. Și tot aici preia opinia lui Leo Strauss, un netrăitor în regim totalitar, potrivit căruia scriitorul mediu inteligent își depășește cenzorul. Alt beneficiu oferă autocenzura practică pentru a nu-i „face să sufere pe cei apropiați”, cum crede și procedează, mult mai liber, Ionesco, citat după *Sub semnul întrebării*.

Nu se putea desprinde o conștiință și o realitate a lecturii ca aceea rememorată în „amintiri”, în *Aspecte literare*, 1965. „Cine îl citește pe G. Călinescu respiră un aer al înălțimilor, pur și stenic, conținând mult ozon.” În totul? Și cât de concret o spune! Dar ceea ce trebuie observat, în ordine pragmatică, nonideologică, este că lectura ajunge în editorialistica (post)stalinistă scoasă mult din text, în deplină transcendență, nu, ca mai târziu, orientată spre secretele imanente textului.

De fapt prioritatea, în cadrul lecturii, aparține, cum o și repetă și respectă, lectorului. El (se) citește. Proust dezvăluise autolectura. În studiul despre modernismul proteic (2005), neagă în fapt existența lecturii depline sau propriu-zis literare. În sensul că lectura ia două aspecte divergente care de fapt se întâlnesc, *confinează*, ar fi spus, în 1965: ea nu se restrânge la literar și nu cuprinde literarul, suprapunând biografia cititorului peste textul unui autor care și-a definitivat expresia și a intrat în tăcere.

Legislația faptului de a citi are temei în recitare: „o poetică a lecturii nu poate exista la nivel teoretic conștient decât pe baza unui concept al relecturii”. Iar poetica lecturii balizează hermeneutica. Transpare pe deplin lectura ca exegeză, interpretare, reprezentare, sistematizată într-o poetică procedurală care articulează de fapt o hermeneutică. Totul pare a fi pus sub semnul unei improvizații asumate, de bună seamă subiective, în cadrul unei subiectivități care până la urmă năzuiește să se obiectiveze. Deduc spectaculosul, *happening*-ul, constructiv, metafizic, (post)structuralist, anti-déridda-ean, din referințele la *Reading as Construction*, de Tz. Todorov, și mai ales din nota aceasta: „Imaginea lecturii ca «performare» a fost bine definită de Lowry Nelson Jr.,

în *The Fictive Reader. Aesthetic and Social Aspects of Literary Performance.*”

Mai transcriu un loc de comprehensiune teoretică a actului de lectură: „O poetică a (re)lecturii se ocupă de regulile, convențiile, constrângerile, preceptele, sistemele de referință și strategiile de bază (la felurite nivele ale procesului de lectură) care caracterizează lectura de calitate (...). Lectura de calitate este lectura care face în primul rând plăcere, și am putea sublinia că e vorba de o plăcere – pornind de la «concentrată» până la «neatentă» – de orice fel dorește lectorul. W.H. Auden remarca odată în ce privește lectura: «Plăcerea nu e nici pe departe o călăuză infailibilă, dar e cel mai puțin supusă erorii» (*The Dyer's Hand*, p. 5).”

Ce pot spune despre criteriul plăcerii care e cea mai aproape de adevăr, dar nu în nexul acestuia? Pentru că Auden ia plăcerea ca incertitudine redusă, nu ca adevăr deplin. Dar cred că se referă la cititor, nu la operă. Și e vorba la el nu de cititorul din text, de cititorul identificat ca metonimie a textului, ci de cititorul din afara textului, care are limite proprii de sinceritate și certitudine.

Poeticianul român al (re)lecturii vrea să identifice o cale de împăcare ori de mulțumire, de finalizare chiar, a relației cititor-operă. „Problema centrală a unei poetici a (re)lecturii este cum să citim, cum să construim, să executăm sau să interpretăm (cum execuți o piesă muzicală) o lectură pe deplin mulțumitoare și solidă a unui text literar (întrucât mulțumirea poate depinde de sentimentul celui care execută că execuția e corectă).”

Poetica (re)lecturii, cale sau punte între lector și text, își mută punctul originar. Primatul nu mai e al lectorului, cel care face lectura. Mai exactă este realitatea că el o re-face. Textul, înainte de a încredința pe cititor că întreține, cum afirmă Proust, autolectura, s-a reflectat

el însuși ca lectură de sine, **simultană** cu scrierea. „Am putea spune că fiecare carte are propriile instrucțiuni de utilizare, instrucțiuni care pot fi exprimate clar și în totalitate (cazul literaturii didactice) sau doar amăgitor sugerate (cazul textelor jucăuș-enigmatice mai dificile), cu nenumărate posibilități între aceste două extreme.” Metoda de lectură îi apare și lui M. Călinescu întotdeauna inclusă în text, iar o lectură exterioară, totodată invazivă, în acest fel adecvată, o descoperă. Aceasta e de fapt lectura reală. Nefiind la îndemână, obligatorie, ea pare, într-o optică falsă, ideală. Scopul, în măsura în care este atins, deschide cu adevărat calea (metoda) de scriere și (auto)citire. Lectorul însuși, inițiatorul lecturii, nu mai este esențial, dacă nu-l descoperă, pentru a se îngemăna cu el, pe acel lector esențial, aflat în text, cum constatase și Umberto Eco (*Lector in fabula*), ca, adaugă M. Călinescu un fel de nuanță, parte a textului. De fapt, condiția lectorului capătă teme retoric, întrucât lectorul este instituit figural: „Formularea folosită de Menachem Perry în «Literary Dynamics» s-ar putea aplica majorității «lectorilor din text»: «Ceea ce numesc lector... este o caracterizare metonimică a textului.» Relectura, ca lectură fundamentală, întemeiază și uniformizează (comunează) textele, abstrăgându-le diferența: „jurnalele și prefetele (...) «genuri» literare fără nici o legătură unul cu altul au în comun ideea de relectură”. Iar ca acțiune de a face să coincidă extremele, relectura funcționează, ca gen proxim, în paradigma și metoda sincretismului ori a barocului.

M. Călinescu eliberează și nu limitează ori dogmatizează lectura, pe care o pliază (și) pe scris, plasând-o (și) în poziție secundară. Apoi, adecvarea lecturii capătă la el o proiecție liberă, chiar anarhică, în tărâmul paradoxului, ambiguității, comunicării și comuniunii extremelor.

M. Călinescu devine un gânditor literar și un poetician baroc ori manierist, simultan plenitudinar și nihilist, într-un mod armonios, dar neliniștit și neliniștitor. „Poeticianul știe că există o literatură proastă bună și în consecință și o lectură proastă bună, care poate constitui un fascinant obiect de studiu și, mai mult, poate foarte bine coexista cu forme de lectură mai elevate, mai complexe, mai pretențioase și mai hrănitoare pentru intelect.” (*A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*, 2003) Iată un racord la școala hermeneutică, sociologist-libertariană, a lui Stanley Fisch. Despre modul paradoxal a ceea ce s-ar numi *prost performant* vine vorba și în *Cinci fețe ale modernității*, 1995, iar pentru a nu le mai reproduce, trimit la pp. 213 și 287. Paradoxurile gândirii autorului sunt, de altfel, întemeietoare în aproape orice demers al său.

În *Mateiu I. Caragiale: recitiri*, 2003, face o lectură „atentă” și „deliberat naivă”. Nu doar *Crailor...*, „romanul cel mai recitibil din literatura română. Ceea ce nu înseamnă neapărat și cel mai lizibil”, situat, ca atare, în limitele poeziei Noului și a Noului Nou Roman Francez, forme prozastice „ilizibile” pentru cititorul neatent, grăbit și blindat de prejudecăți, adică de naivitate involuntară. Își numește acum precursorii și concepțiile sau „preconcepțiile” bibliografice, teoreticieni și practicanți ai lecturii ca rescriere: Ingarden, Iser. Clarifică relectura prin eliminarea din lectură a întâmplării. O desparte, dar nu forțat, de erudiție, ceea ce înseamnă că poate fi adoptată și adaptată de oricine, empiric, scrutător, în relație cu textele. Relectura nu închide și nu definitivează textul (nu-și amintește de *opera aperta* a lui U. Eco). Relectura este recunoscută ca „infinită”, în cazul unor capodopere precum *Craili...*, pe care declară că ar reciti-o *sine die*. E pentru criticul hermeneut o capodoperă care integrează

kitsch-ul, metaroman, memorii, pamflet ucigător în efigie al operei tatălui autorului său. Micului roman îi face o lectură privilegiind intenția sa ca lector cu experiență, dacă nu chiar expert. Declară o orientare diferită, polemică, față de proza lui M.I. Caragiale: alta decât „în cheie estetistă și textualistă”. Propune o personalizare prin relectură. Critica estetistă și cea textualistă, cum le spune, vorbind din perspectiva paradigmatelor ficționale, par a primi reproșul de impersonalizare, dogmatizare, închidere. Or, metoda vie, viabilă, rămâne validă câtă vreme deschide opera în zonele ei până atunci nevăzute.

A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii, 2003, este cartea care readună cât mai strâns, sintetic, liber și eficient firele gândirii asupra proceselor lecturii iterative. Extensiv, relectura devine interpretare revizuită. *Close reading*, „lectura strânsă”, rămâne valabilă doar pentru prima lectură, nu pentru relectură. Unica lectură apare insuficientă pentru opera adevărată, dar suficientă pentru lipsa de impact cu cel care încearcă să o străbată. Autoritatea tezei care fundamentează încercarea (cartea e deci un eseu) de poetică a (re)lecturii e introdusă prin Vladimir Nabokov: „Nu poți citi o carte, o poți doar reciti.” Nu numai cartea, dar și viața autorului (a scriitorului, a cititorului) sunt implicate în relația de lectură. În bună măsură, relectura rămâne cu necesitate monografică. Monografismului i se adaugă autobiografismul. O lectură, am spune, completă, măcar ca proiect. Calea acestei lecturi nu este necunoscută, dimpotrivă, ea apare „conformistă”, însă cu voință completitudinară. Scopul este de „a da viață vocației lecturii de a crea ipoteze și contraipoteze”.

M. Călinescu citește pentru a investiga, ceea ce este mai mult decât a cerceta – artistic, estetic –, el face o cercetare sau investigare de tip politic. Folosește

vocabula politică fără ghilimele. Relectura este o politică individuală, personală, intimă, aplicată corpului scris (nu doar literar, dar acestuia mai cu seamă). Pe liantul admis dintre joc și muncă, el (își) impune o „politică ludică a (re)citirii”. Intenția, totodată și finalitatea revin aici, făcând pregnantă „natura politică a recitirii de dragul secretului de pe pozițiile pe care le ocupă re-cititorul în societate, în raport cu autoritatea”. Se urmărește adevărul, nu subversiunea textului, prin urmare libertatea lectorului rămâne pe deplin responsabilă. Politică, între alte temeuri pe care le include, este lectura intensivă, diferită de cea extensivă. Lectura intensivă îi apare „austeră, morală, politică și sentimentalistă”.

Coercițiile relecturii intensive sunt calificate ca relative, formale, convenționale, dependente de persoana celui care înfruntă opera. Cititorul se lasă stăpânit de propria libertate, atenția, tendința, ținta sau orizontul posibile și accesibile. Înaintea lui Proust, cunoscut de acesta, Emerson (se) încredințase în cuvântarea *The American scholar*: „Ca să citești bine, trebuie să inventezi (...). Există, prin urmare, lectura creatoare, așa cum există scrisul creator.” Lectura presupune, ca atare, creație, imaginație, fidelitate față de sine a cititorului, cu riscul, de aceea mai redus, al infidelității față de text. Cum nu există adevăr ușor de cunoscut și de făcut cunoscut, lectura devine dificilă, nicidecum facilă, hedonistă, iar în această asumare se concentrează reala sa plăcere. Lectura este mereu de plăcere dacă se aplică pe texte de anvergură creatoare. Așa sunt textele secrete, ascunse. Textele „plăcute”, pentru că sunt deja exhibate, îndepărtează firesc (re)lectura plăcută. Lectura de plăcere este reabilitată într-un mod clarificator. În America, îndeosebi, dar și aiurea, în forme specifice, ea a fost condamnată de religia puritană, întrucât era „echivalată